

ÖLÜMÜNÜN 100. YILDÖNÜMÜNDE TEVFİK FİKRET'İ ANARKEN: ZİYA GÖKALP, NÂZİM HİKMET VE TEVFİK FİKRET

ZAFER TOPRAK

Postmodernitenin, modernitenin "sınıf" ya da toplumsal nitelikli analizlerini görmezlikten gelişi sonucu "kültür" eksenli soruları ön plana çıkarıyor; "sınıf" sorunları tarihin çöplüğüne atılıyor. Kültürel kimliklerin önemli bir boyutu doğal olarak dinsel, etnik, yöresel kimlik olarak ortaya çıkıyor. Bu nedenle günümüzde Nâzım Hikmet aklanırken, din etmeninin bu denli ön planda olduğu bir dönemde Tevfik Fikret'in rehabilitasyonu uzun yıllar alacağı benziyor.

Fikret tam manasıyla inkılâpçı, cezrî [radikal] bir küçük burjuva münevveridir. Bu iddiamızın en bariz delillerini bizzat büyük şairin eserlerinden ve hayatından misaller ve vakıalar alarak gösterebiliriz.

İnkılâpçı, cezrî bir küçük burjuva münevverinin, numunelik, klasik manevî vasıfları nedir?

Bu vasıflar bilhassa şu suretle hulasâ edilebilir:

1- Cezrî bir küçük burjuva münevveri her şeyden evvel ferdî yetçidir.

2- Neşeden yese, ümitten ümitsizliğe, nikbinlikten bedbinliğe,

tevezudan gurura velhasıl mütezat haletiruhiyelere, küçük bir sebeple süratle ve birdenbire geçer. Bir küçük burjuva münevverinde, inanmakla inanamamak birbirini mütemediyen takip eden iki ruhî halettir.

3- Bir küçük burjuva münevveri, giriştiği kavşanın en keskin anında tabir-i mahsusuyla "gavura darılıp derhal oruç yiyebilir"...

4- Küçük burjuva münevverinin metotlu, bazen işneyle kuyu kazar gibi, yavaş bir tempoyla ilerleyen her hangi bir mücadele hareketine tahammülü yoktur. O her şeyin bir anda tahakkukunu ister. Ve bir anda tahakkuk vakıası olmazsa, ya kılıçbalığı gibi küser, yahut da neşsini feda ederek işin içinden bu suretle sıyrılmak ister.

5- Küçük burjuva münevverinde ekseriya ahlakî mefhumlar, mutlak mefhumlar halindedir. Ve eğer içine girdiği hareket bu, mutlak addettiği mefhumlardan bazılarını hırpalayarak ilerlemesini temin edecekse,

küçük burjuva münevveri, vaktiyle içinde bulunduğu harekete karşı mücadeleye kadar varabilir.

Süleyman [Nâzım Hikmet], "Tevfik Fikret", *Resimli Ay*, yıl 1930, sayı 7, Eylül, s. 34-35.

Tevfik Fikret, Nâzım Hikmet'in ardından üzerine en fazla kitap yazılan ozan olsa gerek. Her ikisi de farklı cennahlar tarafından uzun yıllar afaroza uğramış. Nâzım Hikmet son yıllarda rehabilite edildiyse de bugün Tevfik Fikret kimi çevrelerde hâlâ yargılanıyor.

Ölümünün yüzüncü yılında günümüz Türkiye'sinde Tevfik Fikret'e ne ölçüde hoşgörüyü bakılmaktadır? Bunu on yıl önce Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ile Londra Üniversitesi'nin ortak düzenlediği ve sunulan tebliğlerin kitap olarak yayımlandığı bir konferansta sına olanağı bulduk.¹ Konferansta insanımızın geçmişiyle barışmadığı sürece Tevfik Fikret'in şahsında dünü yargılamayı sürdürmekte olduğu görülmüştü. Bir başka deyişle, Tevfik

Fikret tarihselleştirilememiş, dünün gerçeği olarak algılanmaktan çok sürekli güncelleştirilerek tartışılmıştı. Bugün de ölümünün ardından yüz yıl geçmesine karşın Tefik Fikret üzerine cepheleşen görüşlerde bir değişiklik yok.

Kuşkusuz, tarihe bakışın bir "etik" boyutu oluyor. Ancak bu işlevselleştirildiği ölçüde kendinden menkul sonuçlarla yetinmeye yol açıyor. Hele "buhran" dönemlerinde yaşamış kimliklerin yargılanmaya çok daha müsait bir konumları oluyor. Yukarıda vurguladığımız gibi, Türkiye'de Nâzım Hikmet'in ardından üzerine en çok kitap, makale yazılan, tartışılan şair ya da edebi kimlik Tefik Fikret'tir. Bu iki yazarın ortak özelliği en sert eleştirilere maruz kalmaları, eserleri ötesinde yaşamlarıyla da sürekli yargılanmalarıdır. Türkiye'de siyasal/toplumsal düşünce ya da mücadele ile edebi yazının bu denli örtüştüğü ortam az olsa gerek. Edeb, içerik "buhran" dönemlerinde çoğu kez kişinin dünya görüşünü yansıtmış, onu ele vermiş, yazılı edebi kültür siyasal düşünceyi yansıtmaktan geri kalmamış. Bu nedenle "edebiyat" diğer sanatsal uğraşlara oranla çok daha siyasi bir kimlik içermiş. Bu süreçte zaman zaman kimi yazar kendini, siyasal kimliğini ön plana çıkarmış, siyasi çizgisini sakınmaksızın vurgulamış, bunu "entelektüel" bir gereklilik olarak görmüş. Kimi edebi şahsiyet ise kendisine rağmen, görüşlerinin ötesinde tasnife tabi tutulmuş, günün siyasal gelişmeleri doğrultusunda kolaylıkla başkaları tarafından "sağ"a, "sol"a savrulmuş. Edebiyat-siyaset ikileminde bu tür bir yargılamaya tabi tutulan, siyaset alanında güncel tartışmalarda saf tutturulan, daha doğrusu turnusol kâğıdı işlevi gören özellikle iki ozanımız Nâzım Hikmet ve Tefik Fikret. Ölümünün üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına karşın bu iki yazar ortaya koydukları yapıtlar kadar duruşlarıyla da entelektüel çevrelerde yargılanmış.

SİYASİ AYRAÇ: TEVİK FİKRET

Nâzım Hikmet'in son yıllarda siyasal yelpazenin geniş bir kesimce reha-

bilite edilmişinin bir nedeni, bloklü dünyanın çözülüşü ve Sovyetler Birliği'nin gündemden düşüşü, Türkiye'de de soğuk savaş dönemi konusunda hoşgörü oluşturulması. 1991'de 20. yüzyılın sona erişini Nâzım'ın da aklanmasına vesile olmuş. Bundan böyle postmodernite, modernitenin "sınıf" ya da toplumsal nitelikli analizlerini görmezlikten gelmiş, "kültür" eksenli soruları ön plana çıkararak "sınıf" sorunlarını tarihin çöplüğüne atmış. Kültürel kimliklerin önemli bir boyutu doğal olarak dinsel, etnik, yöresel kimlik olarak ortaya çıkmakta. Bu nedenle Nâzım Hikmet aklanırken, din etminin bu denli ön planda olduğu bir dönemde Tefik Fikret'in rehabilitasyonu daha uzun yıllar gündemde kalacağına benzemekte.²

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Tefik Fikret, 1915'te ölümünden beri şiirleri kadar, kişiliği ve dünya görüşüyle de yazınımızda yerini korumuş. Daha ölümünün ertesi birçok düşünür onu şiiri nedeniyle yüceltirken, kimi yazarlar ise günün koşulları ışığında yorumlama, zaman zaman da yargılama girişiminde bulunmuş. 1918'de *Düşünce* dergisi, Tefik Fikret'e bir özel sayı (nüshâ-i mahsusa) ayırmış, dönemin önde gelen siyasi ve edebi şahsiyetlerinin onunla ilgili övgü dolu satırlarına yer vermiş. Bu arada savaş yıllarında kimi dini risalelerde Tefik Fikret'in inancıyla ya da

inançsızlığıyla ilgili sert eleştiriler yer almış. Ölümü ardından *Sebilü'r-Reşad*'da Babanzade Ahmed Naim, Tefik Fikret'in "dinsizliği"ne saldırırken, onu savunmak filozof Rıza Tefik'e düşmüş. Bu eleştiriler aynı minval üzerinde on yıllarca sürmüştü.

Ancak, zamanla Tefik Fikret kendi kimliğinin ötesine çekilmiş, Türkiye'de çatışan düşünce cephehelerinin tuzağına düşmüş. Nedeni Cihan Harbi yıllarında "düvel-i muazzama"ya karşı savaşılırken iki önemli ögenin Tefik Fikret üzerinden okunma gereğinin doğuşu. Bunların ilki "milliyetçilik"- "beynelmilliyetçilik" karşıtlığı, diğeri "dindarlık"- "din dışılık" ya da "laiklik". Burada "din dışılık" sözcüğünü o günkü deyimleriyle "lâ-dini" ya da "lâ-zühdi" karşılığı olarak kullanıyoruz. Daha sonra bu sözcük yazınımızda 1920'li yıllardan itibaren "laiklik" olarak görülecek, 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında benimsenecek, 1931'de parti programında yer alacak ve 1937'de anayasada devletin altı kesinden biri olarak gözükecek.

Yakın dönem siyasal yaşamımızda Tefik Fikret ve şiiri zaman zaman bir kıstasa, adeta bir turnusol ya da ayıraç kâğıdına dönüşmüş. Filozof Rıza Tefik'ten Babanzade Ahmed Naim'e, Mehmed Fuad Köprülü'den Mehmet Ali Ayni'ye, Sabiha Sertel'den Eşref Edib'e geniş bir yelpaze oluşturan

olumlu ya da olumsuz Tevfik Fikret eleştirisi, kişilerin siyasal açımlarının dışavurumunu, "ileri-geri" kavgasını, "mütedeyyin" kesimle "laik" kesim arasındaki çekişmeleri, Türk siyasal yaşamının "sağ"- "sol" cenahlarında yer alan çizgilerin siperlerini oluşturmuş. Gençlik bir aralık "Fikretçiler" "Âkifçiler" diye iki ayrı gruba ayrılmış. Bu tartışmalarda taraf olan Sabiha Sertel *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* adlı eserinde 40'lı yıllardaki ayrışmayı şu satırlarla ifade etmiş: "Türk gençleri Fikret'çiler ve Âkif'çiler diye iki gruba ayrıldılar. Birbirleriyle münakaşalara ve mücadelelere giriştiler. Milliyet, Türkçülük maskesi altında irtica'ı koruyanlar Âkif'i; Fikret'in hür düşüncesini, insanîyetçi telâkkisini, inkılâpçılığını benimseyenler Fikret'i temsil eder oldular. Atatürk inkılâbını ve ideolojisini benimseyen birçok gençler, Türkçülüğün, bu faşizm ve irtica tuzaklarının içine düşürüldü."³

Sabiha Sertel bu kitabı yazış nedeninin gerisinde, *Jeni Sabah* gazetesinde açılan bir ankette bir kısım yazarların Tevfik Fikret'e "gayet çirkin ve manasız hücumlar" yapmasının, bu hücumların içerisinde "irtica"nın kokusu olmasının, siyasi bir ideolojinin, faşizmin izleri de bulunmasının yattığını ileri sürüyor. Bu "birikmiş irtica'a karşı" Sabiha Sertel, Tevfik Fikret'in şahsında ileri fikirlere, vicdan hürriyetine, fikir hürriyetine yapılan hücumlara *Tan* gazetesinde "Kundakçı", "Fikret'i bir irtica'a bayrak mı yapmak istiyorlar", "Gençlik

ve Fikret" yazılarıyla yanıt veriyor. Bu tartışmalar sonunda *Jeni Sabah* gazetesi Sabiha Zekeriyâ Sertel'i dava edecek, Sertel savunması sırasında 1940 yılında "Fikret-Âkif Kavgası" başlıklı bir kitap yayımlayacak.⁴ Nitekim bundan böyle Fikret-Âkif çatışması komünizm ve faşizm cephelerinin simgelerine dönüşecek. Fikret'ten yana olanlar komünist, Âkif'ten yana olanlar faşist addedilecek. 1946 yılında sosyalist bir partinin yayın organı olan *Gün* dergisi Fikret'i anarken Namık Kemal-Tevfik Fikret-Nâzım Hikmet çizgisini savunuyor.⁵ Bundan böyle Tevfik Fikret ilericiliği, Âkif ise gericiği simgeler. Her iki yazar da şahsiyetlerinin içi boşaltılarak, ülkedeki siyasal kavganın sembollerine dönüştürülmüş.

Uzun yıllar, Tanrı anlayışı, bir misyoner okulu olarak görülen Robert Kolej'de hocalığı, Aşiyân'daki münzevi yaşamı ve oğlu Halûk'un konumu, Tevfik Fikret'in şiiriyle doğrudan bağlantı kurulmasına neden olmuş, adeta şiiriyle yaşamı bütünleştirilmiş. Aslında çoğu kez edebi kimliğinden çok şahsı, yaşamı, çevresi gündemi oluşturmuş. Kısaca Türkiye'de çok az yazar Tevfik Fikret denli gönüllerde yargılanmış.

Tevfik Fikret'in ölümü ertesi birçok yazar kalem oynatmış. Ama bunlardan ikisi o dönemin "aydınlanmacı" ve "hümanist" gelişmeleri açısından ayrı bir önem taşıyor. II. Meşrutiyet yıllarında Tevfik Fikret'in konumunu anlamak için başvurulması gereken

iki yazar Ziya Gökalp ve Köprülü-zade Mehmed Fuad. Her ikisi de II. Meşrutiyet'in Türkçülük düşüncesinde önemli rol oynamış düşünürlerimiz. Her iki yazarın da yukarıda belirttiğimiz "milliyetçilik" ve "dinsellik" konusunda dönemin yazınına önemli katkıları var. Tevfik Fikret'in bu dönemde konumunu belirlerken bu iki yazarın görüşleri ayrı bir önem taşıyor; zira her ikisi de Tevfik Fikret nesli ve onu yakından tanıyan kimlikler.

HÜMANİST TEVFİK FİKRET

Üzerine yazılan düzinelerle kitaba rağmen, Tevfik Fikret'in yaşamına dair bilgilerimiz kanımızca son derece sınırlı. Düz yazı türündeki metinler, yazışmaları, entelektüel kimliğini yeterince dışavurmuyor ya da Tevfik Fikret üzerinde uzun boylu tartışılacak bir entelektüel kimlik oluşturmuyor. Galatasaray Sultanisi'nde okuyan, okulu birincilikle bitiren, aynı okulda müdürlük yapan, daha sonra Robert Kolej'de ve yanı başında planını kendi çizdiği Aşiyân'da yıllarını geçiren ünlü bir şair hakkında daha geniş bir bilgiye sahip olmamız gerekirdi diye düşünüyoruz. Üzerine yazılan ve bir ölçüde, entelektüel arkeolojiye elverişli temel eserlerden biri, Salih Keramet Nigâr'ın *İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri* adlı kitabı.⁶ Tevfik Fikret üzerine çalışan birçok yazarın gönderme yaptığı bu kitapta Tevfik Fikret'in ailesi, çocukluğu, tahsili, ruhi gelişmesi, fikri ve ruhi terbiyesi, "devrimciliğinin" kökleri, terbiyevi, edebi ve milli faaliyeti gibi alt başlıklar yer alıyor; ayrıca eli kalem tutan birçok şahsiyetin şair hakkında söylediklerine yer veriliyor. Bir başka eser Abdullah Uçman'ın Tevfik Fikret'in sınıf arkadaşı Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın yazılarından derlediği *Tevfik Fikret* adlı kitabı.⁷

Tevfik Fikret, Türk edebiyatının kaderini çizen ender şairlerden biri. Divan edebiyatı süresince belirli kalıpların içine sıkışıp kalan şiirimiz Tanzimat'la birlikte bir ölçüde ferahlamış, fakat bu dönemin şairleri de çoğu zaman divan şiirinin köklü geleneklerinden kurtulamamış. An-

cak *Servet-i Fünun*'la yeni bir evre gündeme gelmiş. Türk şiiri yalnız dil, deyiş, vezin ve şekil yönünden değil, aynı zamanda ele aldığı konular ve işlediği temalar bakımından da Batı'ya yönelmiş. Tevfik Fikret işte bu süreci omuzlayanların başında geliyor. Şiirimize getirdiği en önemli katkı "insan"; insanı her şeyin "özü"

genç-yetişkin ayrımı son derece sınırlı iken onunla birlikte gençlik tarihsel konumunu kazanmış. Vatanın geleceği gençlerde görmüş. Yurdunu seven, onun yükselmesi için durmadan çalışıp didinen bir gençlik özlemine değinmiş satır aralarında: "Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır; / Durmak zamanı geçti,

da sen, hepsi sensin yaşa" "Ey vatan, ey mübârek vatan, bin yaşa!" Bunlar vatana olan tutkusunu vurgulayan dizelerinden. Gençliğe hitap ederken, ona vatanın en büyük umudu olduğunu telkin etmekten geri kalmamış: "Gençler, bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir." "Her şey sizin, vatan da sizin, her şeref sizin!" ve

Tevfik Fikret, insanın yapmayacağı, yapamayacağı şey olmadığına, dünyanın "insan emeği" ile cennete döneceğine inanıyor. İnsana böylesine önem veren şair, tüm yaşamı boyunca Batı'nın bilimine, tekniğine hayran kalmış. Ona göre, insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlü; öyle ki kara toprak bile bilim ve teknik sayesinde "altın"laşabiliyor Fikret'in dizelerinde.

olarak görmüş, güçlerin en "kudretlisi" olarak tanımlamış.

Tevfik Fikret'e göre insanın yapmayacağı, yapamayacağı şey yok; "Dünyaya dönecek cennete insanla inandım" dizesinde olduğu gibi dünyanın "insan emeği" ile cennete döneceğine inanıyor. İnsana böylesine önem veren şair, tüm yaşamı boyunca Batı'ya dönük olarak algılanmış; Batı'nın bilimine, tekniğine hayran gözükmüş. Fikret'e göre, insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlü; öyle ki kara toprak bile bilim ve teknik sayesinde "altın"laşabiliyor onun dizelerinde. "Halûk'un Amantüsü" adlı şiirinde "Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın, / Her şey olacak kudret-i irfanla... inandım" diyor. Diğer bir deyişle, "bilim"in gücünü yüceltiyor. Kara toprağın "altınlaşabileceği"nin ötesinde, toplumlarının evrimini bilime dayandırıyor. Bu nedenle insanı "yaratılanların sahibi" olarak görüyor. İnsanı ve bilimi bu denli vurgulayan şiiri kimi çevrelerde büyük eleştiri almış; ama Tevfik Fikret, Tanrı ötesinde insana ve bilime inancını hiçbir zaman yitirmemiş gözüküyor.

Öte yandan Tevfik Fikret, gençliğin önemini vurgulayan ilk şairlerimizden. 19. yüzyıl Osmanlı'sında çocuk-

çalışmak zamanıdır" diyor bir şiirinde. Gençleri göreve çağırırken yönü yine Batı. Gençlerin Batı uygarlığında Osmanlı toprakları için yararlı ne varsa yüklenip getirmesini, geri kalmış bu ülkeyi bir an önce kalkındırmasını öğütüyor; çünkü vatanının ancak bu bilgi ve beceri ile ayakta durabileceğine inanıyor. Tıpkı Namık Kemal gibi Tevfik Fikret de bir "vatan şairi". Vatan onun için her şey; ancak vatan onun şiirinde gençlikle bütünleşiyor: "Can da sen, şan

"Ümidimiz bu: Ölüsek de biz yaşar mutlak" "Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak."

Bu dizeler Tevfik Fikret'in gençlere çağrısının veciz örnekleri. Gençliğe umut ve güvenini vurgulayan bu beyitleriyle, bir anlamda Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal'i etkilemiş. İnsana, bilime verdiği önemi gençliğe ve bütün bir topluma şiirleriyle aşıladığı içindir ki Atatürk, şairlerimiz içinde en çok Tevfik

Fikret'e tutkuyla bağlanmış; Fikret'in ölümünden birkaç yıl sonra Aşyan'ı ziyareti sırasında çevresindekilere hislerini şu sözcüklerle ifade etmiş: "En büyük şair, vatana en çok faydası dokunan idealist insan, memleketin geleceğini en iyi düşünen ve gören, aynı zamanda bunu şiirlerinde ifade eden şair Tevfik Fikret olmuştur."

ZİYA GÖKALP
(1875-1924)

Tevfik Fikret tüm yaşamı boyunca her türlü "istibdad"a, dini, siyasi, dünyevi, uhrevi esarete başkaldırmış bir şair olarak bilinebilir. "Doksan Beşe Doğru" ile "Tarih-i Kadim", Hasan Âli Yücel'in dediği gibi yerdeki taçla gökteki tahtın haddini aşan tahakkümüne başkaldıran bir tuğyan, bir coşku.⁸ Edebi şahsiyeti üzerine düzinelerce kitap yazılan Tevfik Fikret siyasal düşüncede de zamanla bir tür nirengi noktası olmuş. Özellikle 30'ların sonu, 40'ların başından itibaren Türkiye'de siyasal yelpazede düşünce ona göre konuşlanmış.

ZİYA GÖKALP VE TEVFİK FİKRET

Ölümü ertesi Tevfik Fikret'in eleştiren, yeren, öven birçok kitap ve makale yayımlanmış. Bu yazımızda bunların dökümünü yapacak değiliz. Ancak kaba bir sınıflandırmaya gidilirse

Ziya Gökalp'in, Fuad Köprülü'nün, Rıza Tevfik'in, Ahmed Naim'in, Süleyman Nazif'in, Mehmed Ali Aynî'nin çalışmaları bizler için yönlendirici olabilir. Özellikle erken dönemin üç kitabını bu vesileyle gündeme getirmek gereğini duyuyoruz. Bunlar Köprülüzade Mehmed Fuad'ın *Tevfik Fikret ve Ahlâkı*,⁹ Ahmed Naim'in *Tevfik Fikret'e Dair (Filozoğ Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye)*¹⁰ ve Mehmed Ali Aynî'nin *Rebbilik, Bedbinilik, Lâilâhilik Nedir, Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Bir Cevap*¹¹ adlı eserleri.

Bunlardan ilki, Fuad Köprülü'nünki, Fikret'i savunan bir kitap. Fikret burada eserleri ve yaşamıyla, gençliğe kutsiyet duyguları telkinine çalışan bir ahlak mürrüşü olarak tanıtılıyor. "Halûk'un Âmentüsü"ne gönderme yapılarak, gençlere bütün unsurlar arasında kutsal bir ahengin, ilahi bir aşkın mevcut olduğunu telkin ettiği söyleniyor.¹² Ahmed Naim, Rıza Tevfik'le tuttuğu polemikte Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadim"i için "hiç bir kâfirin yetişemediği derecede şen'î küfriyatı muhtevidir" diyor.¹³ Bunlar arasında soruna felsefi boyutlarıyla yaklaşan, Mehmed Ali Aynî'nin eseri. Fikret'in mısralarında şüphecilik [septisizm], kendi deyimiyle "reybilik", dünyadaki cismani ve ruhani ıstıraplardan şikâyet, her şeyi kötü ve karanlık yönüyle görmek, karamsarlık [pesimizm] ya da yazarın deyimiyle "bedbinilik", ve Allahsızlık [ateizm] yine yazarın deyimle "lâilâhilik" görüyor Mehmed Ali Aynî: Bu görüş ve inançla tarih boyunca insanı azar azar kemiren, ağır ağır öldüren korkunç bir hastalıktan muzdarip Tevfik Fikret.¹⁴

Tevfik Fikret'e farklı açılardan bakan iki yazar Ziya Gökalp ve Nâzım Hikmet. Öncelik, dönemine damga vuran, Türkiye'de ulusçuluk ya da milliyetçilik görüşlerinin inşası sürecinde başrolü oynayan Ziya Gökalp'in... Ne de olsa Tevfik Fikret'in yaşıtı. Ziya Gökalp, İttihad ve Terakki'nin ideoloğu olmasının yanı sıra Darülfünun'da müderrislik yapmış, velut bir düşünür. Tevfik Fikret üzerine de önemli iki yazısı var. Bu yazılar, ulusçuluk

ve dinsel sorunsal bağlamında şairin konumunu, konuşlanışını irdelemek açısından temel kaynak işlevi görecektir nitelikte. II. Meşrutiyet yıllarında ulusçuluğu ve reformist bir İslam anlayışını bayrak edinmiş olan Gökalp'in Tevfik Fikret'le ilgili görüşleri bize şairin dönemiyle barışık olup olmadığını gösteriyor.

Ziya Gökalp aynı zamanda dönemin ulusçu görüşlerine ters düştüğü gerekçesiyle Tevfik Fikret'i eleştiren, ancak kısa sürede de "rehabilitasyon" eden bir düşünür. İlginç bir biçimde, ölümü ertesi ulusçularla mesafesini eleştirirken iki yıl içerisinde şairi tekrar kazanma gereği duyuyor. Bu "rehabilitasyon" sürecinin bu denli kısa bir sürede gerçekleşmesi savaş ortamında Osmanlı toplumunun geçirmiş olduğu dönüşümle de yakından ilgili olsa gerek. Savaş ortamında Osmanlı'nın toplumsal alanda almış olduğu köklü kararlar Tevfik Fikret'e farklı bakışı gerektiriyor. Osmanlı toplumu savaşın son yıllarında hızlı bir biçimde "sekülerize" olma sürecini yaşıyor. Tevfik Fikret bu bağlamda anlam kazanıyor.

Gökalp'in yazılarından ilki, ölümünün hemen ertesi *Tanin* gazetesinde çıkıyor;¹⁵ diğeri ise tam iki yıl sonra, 1917 Eylülünde *Muallim* dergisinde yayımlanıyor.¹⁶ İlk yazı milliyetçilik bağlamında Tevfik Fikret'e bakışı gündeme getiriyor. İki yıl sonraki yazı ise şairin dinle ilgisini yorumluyor. *Tanin*'de çıkan yazısında Ziya Gökalp, Tevfik Fikret'in "Türk milletinin büyük bir şairi" olduğunu vurguluyor; ancak, kendisine mahsus bir "ahlâk mesleği" olduğunu söylüyor. Bu nedenle Türkçüler ile Fikret arasında bir dizi farklı görüşün var olduğunu gündeme getiriyor ve Türkçülere bu güzide Türk'ü yüceltmelelerini, "tebcil" etmelerini, ama onun arkasından gitmemelerini öneriyor. Tevfik Fikret'e dil başta olmak üzere birçok konuda eleştiri yöneltiyor. O yıllarda yeni bir ulusçuluk anlayışı "Genç Kalemler" in gündeme getirdiği "yeni lisan" üzerine inşa edilmekte. Gökalp, Tevfik Fikret'in bu süreçle yeterince barışık olmadığını vurguluyor.

TEVFİK FİKRET VE DİL SORUNU

Gökalp'e göre, Türkçüler öncelikle dil konusunda Tevfik Fikret'ten ayrılıyor. Türkçülere göre "millî lisan" İstanbul ağzının terkipsiz ve Türk "galat-ı meşhur"larını içeren bir şekli. Tevfik Fikret, Arapça ve Farsça terkiplerden, konuşma dilimizde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerden vazgeçemiyor. Bu yabancı terkip ve kelimeleri öz İstanbul Türkçesinin güzel zemini üzerinde işlediğine dikkat çeken Gökalp, Fikret'in "millî lisan"ı kabul etmemesine hayıflanıyor. Onu kabul etmiş olsa Türkçeyi herkesten daha doğru ve daha güzel yazabilecek yeteneğe sahip olduğunu söylüyor. Ziya Gökalp'in dikkat çektiği ikinci husus "millî vezin" sorunu. Türkçülerce hece usulü "millî vezin". Tevfik Fikret şairliğinin ikinci devresinde aruz veznini böyle bir düzeye çıkarmaya girişmişse de, Gökalp'e göre, "millî vezin" onun hiçbir zaman temel kaygısı olmuyor.

Tevfik Fikret'in dil konusundaki tutuculuğuna birçok çevreden eleştiri sesleri yükseliyor. Necip Türkçü, halkı küçümser tavrını eleştiriyor, *Servet-i Fünûn* dergisi nedeniyle "Biz onlara, yani halka kâfi derecede indik. Onlar da bize yükselsin" yolunda ve mealinde bir görüş benimsediğini, "Biz sade yazmak suretiyle mümkün olduğu derecede halka yaklaştık, onlar da okuyarak, tahsilde bulunarak bize doğru yükselmeye gayret etsinler" demek istediğini söylüyor.¹⁷

Diğer bir husus, Türkçülerin Türk mitolojisiyle geçmişe yönelmesi. Gökalp, Yunan ve İran mitolojisinin Türklerin "hiss ü hayal" kaynakları olamayacağını vurguluyor. Bir başka husus, Türkçülerde edebiyat konularının Türk hayatından seçilmiş olması. Zaman zaman Tevfik Fikret'te de bu gibi parçalar görülebilir, ancak Gökalp bunun hâkim konumda olmadığını belirtiyor. Yine bir başka husus da Türkçülerde uluslararası ya da o günkü deyişle "beynelmilel" toplumsal bir kimliğin olamayacağı gibi, zevkin de uluslararası bir

nitelik taşıyamayacağı. Toplumsal kimliğin kültürden, "hars"tan ibaret olduğunu vurgulayan Gökalp, bunun da ancak milli olabileceğini kaydediyor. Zevk ise, hars adı verilen bu milli şahsiyetin güzellik karşısındaki hassasiyeti. Gökalp'e göre zevk, ne bireysel uzviyetlerin ne de "beşerî", evrensel bir ruh halinin sonucu. Bu

Fikret ahlaki bir dürüstlüğe, "salâbet"e sahip bir ahlak "müctehid"i. Ahlaki kanaatlerinde samimi bir kimlik. Ancak maalesef bu ahlak Gökalp'e göre, gerek kuramsal bağlamda, gerekse eylemsel açıdan Türkler için "muzır". Türk gençleri bu tür ahlakın peşine takıldıkları takdirde yeni bir ulus devlet inşası için ge-

Gökalp'e göre Türkçüler öncelikle dil konusunda Tevfik Fikret'ten ayrılıyor. Türkçülere göre "millî lisan" İstanbul ağzının terkipsiz ve Türk "galat-ı meşhur"larını içeren bir şekli. Tevfik Fikret, Arapça ve Farsça terkiplerden, konuşma dilimizde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelerden vazgeçemiyor.

nedenle milli zevkin oluşumu milli harsın gelişimine bağlı. Milli kültürün yaşanmadığı zamanlarda yazılmış şiirlerin Türk edebiyatının nefis örnekleri arasında sayılabileceğini belirten Gökalp, ancak bunların Türk şiirinin, Türk zevkinin ebedi meşikleri payesine çıkamayacağını söylüyor. Bu aşamada Tevfik Fikret'e yöneliyor ve Türkçülerin mefkûresinin milliyet olduğunu, Fikret'in düşüncesinde ise "ferdiyyet" ile "beşeriyet" in ön planda yer aldığını, şairin "ferdci" ya da bireyci ve "beşeriyetçi" veya uygarlıkçı olmakla Türkçülerden ayrıldığını yazıyor.

Gökalp için Fikret şair olduğu gibi, bir "ahlâk müctehidi" de. Kendine mahsus bir ahlak mesleği var. Her ahlakın bir düşünce tabanının olması, bir ideale, bir "mefkûre"ye dayanması gerekiyor. Gökalp, Tevfik Fikret'in ahlakında amacın bireyi en tepe noktaya yerleştirmek olduğunu söylüyor. Türkçüler ise "millet"e öncelik tanıyor. Bireyler bu amaç için çalıştıkları oranda yükseliyor. Yoksa, birey, ne kadar yüksek meziyetlere sahip olursa olsun "milletperestlik"ten ayrılarak "ferdperest" olduğu gün yolunu şaşırıyor. Bu görüşler kuşkusuz Gökalp'in Durkheim sosyolojisiyle yakın teması sonucu edinimleri.

rekli ulus kimliğinin güdük kalması, Türklüğün çöküşü mukadder. Gökalp için günün koşulları "bireysel" değil "toplumsal" bir kimliği gerekli kılıyor.

Bu satırlar 1915 Eylülünde yazılmış. Osmanlı savaşa girmiş, özellikle Balkan Harbi'nden beri yeni bir kimlik arayışı Türkçülük çevresinde oluşmaya başlamış. Oysa "vatan" şairi Tevfik Fikret, Türkçü görüşlerden çok bireyi vurgulayan insanîyetçi, bir başka deyişle ulus-ötesi bir dünya görüşüne sahip. O nedenle de İttihatçılarla yıldızı bağdaşmayacak, kendi münzevi yaşamında ütopyasıyla baş başa kalacak.

Gökalp'in, ulus-devlet inşa sürecinde ulusçuluğun önemini vurgulaması, ulusu en üst mertebede görmesi doğal. Savaşta çöken bir imparatorluk için gördüğü tek çözüm, ulusu inşa edecek olan kolektif kimlik. O günün koşullarında Fikret'in bireyciliğini ve ulusu dışlayan hümanizmasını birbiri ardı sıra Osmanlı'yı cepheden cepheye savuran savaş ortamında anlamlandırması olanaksız. O nedenle Fikret'in "vatan"ı, Namık Kemal'in "vatan"ına benzer bir biçimde milliyetçiliğin erken dönemine özgü yurtsever bir nitelik taşıyor. O yıllarda kitleleri mobilize edecek olan "millî" şair Mehmet Emin Yurdakul.

Gökalp Türkçülükten uzak duruşu nedeniyle Fikret'i eleştirse de, ondan vazgeçmekten yana bir tavır koymuyor. Nitekim 1915'teki dil ve ulusçuluk konusundaki eleştirilerini farklı bir eksenle olumluya çevirmekte gecikmiyor. Savaş reformları Osmanlı'da o günkü deyişle "lâ-dini" ya da "lâ-zühdi", bugünkü deyişle laik

garlıklarında görülmüş. İtalyanlar, diğer tüm topluluklardan önce bu gereği duyarak, yaşam hakkında yeni açılımlara, sanat, hukuk ve siyaset sahalarında yeni görüşlere sahip oluyor. Bu yeni dünya görüşü için Hıristiyanlıktan önceki Yunan ve Latin uygarlıklarını örnek alıyorlar. Avrupa toplumları yavaş yavaş

lû ananeleri biçiminde devam eden eski efsaneleri, "lejand"ları, eski masal ve destanları, ikinci bir tepki doğuruyor. Bundan da Romantizm adı verilen akım çıkıyor. Romantizm, milli vicdanın edebiyat ve sanat alanında başkaldırısı. Arkasından da iktisadi ve siyasi birlikler oluşuyor. Bu evreler uluslaşmak için Gökalp'in öngördüğü aşamalar; kültürel birlik, ekonomik birlik ve siyasi birlik. Almanya'da temsilcileri sırasıyla Fichte, List ve Bismarck. Türkiye'nin de bu üç aşamadan geçerek uluslaşması bekleniyor.

Gökalp, *Muallim* dergisinde Tevfik Fikret'i bu tür bir tarihsel senaryo içerisine yerleştiriyor. Türklerin de yukarıda belirtilen evrelerden geçiş sürecinde olduğunu belirtiyor. Türklerin de İslamiyetten evvel bir aşiret devresi ile bir kavim devresi var. Bu devrelere ait hayatın tasvirini Dede Korkut kitabında görmek mümkün. Türkler, İslamiyeti kabul edince bir ümmet dinine, bir ümmet medeniyetine giriyor. Bu suretle eski kavim edebiyatı yerini ümmet edebiyatına bırakıyor. Nevalilerden, Aşık Paşa'lardan başlayıp Tanzimat'a kadar gelen edebiyat, ümmet edebiyatından ibaret. Avrupa topluluklarının Rönesans'tan önceki edebiyatları nasıl dini bir mahiyeti haiz ise, Türklerin de bu devredeki edebiyatının esasları ya Mevlid gibi doğrudan doğruya dinden ya da tasavvuftan veya "zühd"e karşı bir tepkiden kaynaklanıyor.

Gökalp'e göre, Türklerin Rönesans devri Tanzimat'la başlıyor. Gökalp'in Tanzimat'tan kastettiği Lale Devri'nden itibaren birkaç kez sönüp yeniden ışıldayan Avrupalılaşmak akımı. Türkler dini bir medeniyete karşı benimseyecekleri din dışı ya da laik medeniyeti kendi geçmişlerinde değil, hazır bir biçimde Avrupa'da buluyor. Edebiyatta özellikle Şinasi ile başlayan bu devir, dinsel telakki-lerin artık yaşamayan biçimlerinden arınmış, büsbütün başka yeni bir hayat telkin ediyor, yeni bir uygarlık ufku açıyor. Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid'le devam eden bu akım, eski ümmet zihniyetinin etkilerinden

Gökalp'e göre, Tevfik Fikret'in gerçek misyonu, Rönesans hareketini gerek dilde, gerek sanatta ve ahlâkta son evresine getirmek. Fikret bu rolü hakkıyla yerine getiriyor. Onun ülkedeki diğer Rönesansçılardan daha fazla insancı ve insanîyetçi olması da, bu harekete gerçekten samimiyetle inanmış olmasından kaynaklanıyor.

bir dizi beklentiyi gündeme getiriyor. İttihatçılar laiklik doğrultusunda bir dizi önemli adım atıyor. Bunların bir kısmı reformist bir din anlayışından kaynaklanıyor. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi şeri hukuktan kopuşun ilk göstergeleri. Fikret'in din konusundaki tavrı, sanatını dinden ayırıştırması Gökalp için yeni bir yorumun yapılmasına neden oluyor. Bu görüşlerini 1917'nin Eylül ayında *Muallim* dergisinde gündeme getiriyor. "Tevfik Fikret ve Rönesans" başlığını taşıyan makale aslında Türk edebiyatını tarihsel bir eksene oturtma girişimi. Gökalp, bu yazısında insanlığın geçirmiş olduğu "içtimaî safhalar"ı gündeme getiriyor. "Aşiret devri", "kavim devri", "ümmet devri" ve "laik medeniyet devri" belirlediği dört evre. Örnek olarak Cermen kavimlerini alıyor; Cermenlerin önce aşiret devrine, ikinci olarak kavim devrine, ardından Hıristiyan ümmet dinine ve medeniyetine girdiğini söylüyor.

Bu son devir "kurun-ı vusta" yani ortaçağ. Hıristiyanların, İtalya'nın izinden dördüncü bir devir olan Rönesans'a geçtiği görülüyor. Rönesans ümmet devrinin dinsel ahlakıyla, dinsel medeniyetiyle bağdaşmayan cemiyetlerin laik bir sanata, laik bir ahlaka, laik bir medeniyete eğilim göstermesinden ibaret. Bu laik yapı, eski Yunan ve Roma uy-

İtalya'nın peşi sıra bu dördüncü devreye dahil oluyor. Bu devirde hâkim olan zihniyet "insancılık" (hümanizm) ve "insaniyyat" (hümanite) tabirleriyle klasik eğitimin esasını oluşturan "insani fikirler"den ibaret. Toplumsal yaşamın bu evresi, "ümmet" ruhunun çözülmesiyle "millet" ruhunun oluşumu sırasında beliren bir ara aşama. "Ümmet"ten "millet"e geçiş için "zarurî olan bir kozmopolitlik, bir beynelmilliyetçilik, hâsılı bir insancılık devresi".

Gökalp için de, Avrupa'da "millet" cereyanı ancak Reform ve Romantizm akımlarının doğmasıyla başlıyor. Rönesans, ümmet edebiyatını ve ümmet sanatını yıktıktan sonra, onun yerine örneklerini Yunan ve Latin abidelerinde bulan klasik edebiyatı, klasik sanatı ikame ediyor. Gücünü yitirmiş olan "dinsel"e karşı doğan tepki dinin canlı olan kısımlarına gereksiz yere sirayet ettiği için, önce canlı olan dini duygular, gerek Rönesans'a, gerekse eski dinsel medeniyete karşı bir başkaldırısı gündeme getiriyor. İşte bu başkaldırısı Reform hareketi. Reformasyon, esasen "millî vicdan"ın din ve ahlak sahasındaki ilk tecellisi. Reformu yapan toplumlar, ilk kez millî kimliğe doğru adım atıyor. Bundan böyle, toplumun klasik edebiyatına karşı, kavim devrinden kalan, halkın söz-

tümüyle kurtulamıyor. Edebiyatımızda yine ümmet çeşnisi, Arap ve Fars etkileri devam ediyor. İşte bu çeşniyi, bu etkileri kökünden söküp çıkaran, inançlı yenilikçi Tevfik Fikret oluyor. Tevfik Fikret, bu topraklarda Rönansans'ı tamamlayan, bize Avrupa uygarlığının vereceği hayat anlayışını pürüzsüz ve nezih bir surette gösteren bir yenilikçi. Gökalp'e göre, Fuzulî'leri, Baki'leri, Nedim'leri bizim klasik şairlerimiz addetmek doğru değil. Bunlar Türklerin ümmet devrine ait şairler. Ayrıca Batı klasiği, Doğu klasiği türü bir ayrıma gitmek, Gökalp için yanlış. Klasik edebiyat ve sanat bir bütün; yalnız Batı'da oluşuyor. Avrupalılar eski Yunan ve Latin edebiyatlarını taklit ederek klasik Avrupa edebiyatını meydana getirmiş. Şinasî'den başlayarak Fikret'e kadar gelen ediplerimiz Avrupa klasiklerini taklit ederek bizim klasik edebiyatımızı inşa ediyor. Namık Kemal'i, Abdülhak Hâmid'i Türklerin romantikleri addetmek Gökalp'e göre doğru değil. Bunlar ümmet devrinin etkisinden kurtulamayan klasiklerimiz.

RÖNESANS VE TEVFİK FİKRET

Gökalp'e göre, Tevfik Fikret'in gerçek misyonu, Rönesans hareketini gerek dilde, gerek sanatta ve ahlakta son evresine getirmek. Fikret bu rolü hakkıyla yerine getiriyor. Ülkedeki diğer Rönesansçılardan daha fazla insancı ve insanîyetçi olması da, bu harekete samimiyetle inanmış olmasından kaynaklanıyor. Fikret ümmet ruhunu, ümmet uygarlığına son ve kati darbeyi vuran büyük bir yenilikçi. Avrupa'daki Rönesans gibi, onun da misyonu ancak ümmet devrine son vermekle sınırlı. Avrupa'da olduğu gibi, bizde de doğmakta olan Rönesans'ın kati darbeyi vurarak ümmet medeniyetini yıkmaksızın ne Reform ve Romantizm ihtiyaçları, ne de millet duygusu gerçek anlamda doğabilecek. İşte bu Rönesans insanı Tevfik Fikret. Gökalp, Fikret'in Rönansans'ı olmaksızın ulusal kimlik için gerekli Reform ve Romantizmin hayal olacağını söylüyor. Gökalp için Tevfik Fikret, edebiyatımızı çağdaşlaştırarak, kendi deyimiyile

"asrileştirerek ve insanileştirerek" gerçek rolünü hakkıyla ifa etmiş bir dâhi. Avrupa'da klasik eğitimin esası nasıl klasik edebiyat ise, bizde de böyle bir eğitime esas olacak eserler Şinasî'den Fikret'e kadar gelen klasikler. Gökalp, Türk Romantizminin ancak istikbalde Türkçülükten doğmasını bekliyor; çünkü Romantizm edebiyatın ulusallaşması, onun deyişiyle "millileşmesi" anlamına geliyor.

Böylece Gökalp, II. Meşrutiyet'te giderek hâkim konum elde eden Türkçülükle Tevfik Fikret'i bağdaştırıyor, ona "milli edebiyat" öncesi bir işlev yüklüyor. Rönesans, Reformasyon, Romantizm, tüm bu evreler Osmanlı gerçeğine dönüştürülüyor. Tevfik Fikret'le klasikler son buluyor, ulus devlet için gerekli Romantik edebiyatın, "milli edebiyat"ın kapıları açılıyor.

Gökalp'in Tevfik Fikret'i Türkçülerle barıştırmaya yönelik tüm bu rehabilitasyon çabalarına karşı Tevfik Fikret'e asıl salvo dinsel kesimden geliyor. Bu nedenle, ileriki yıllarda milliyetçilere oranla mukaddesatçılarla olan ayrışma bir türlü çözüm bulamayıp günümüze kadar uzayıp gelmiş. Fuad Köprülü'nün bu alandaki tüm çabalarına karşı "Tevfik Fikret ve din" ana sorunsal olarak kalmayı sürdürüyor. Tevfik Fikret'in dine şu veya bu şekilde gönderme yapan şiirleri üzerine bir dizi tartışma günümüze kadar devam etmiş. Daha yazıldığı dönemlerde kimileri onun şiirlerini benimseyip görüş ve inançları safında yer alırken, karşı inanç ve görüşte olanlar ise bu şiirleri eleştirmekten geri kalmıyor. Bu nedenle din ekseninde Tevfik Fikret'in şiiri üzerine Türkiye'de aralarında Çin Seddi olan bir saflaşma ortaya çıkıyor. Sanki neredeyse bir asır önceki Âkif-Fikret çatışması günümüzde de sürgit devam ediyor. 21. yüzyıl Türkiye'sinde de bu karşıtlık, "zangoç" ve "molla sırat" ikilemi, dinselikle-laiklik çatışmasının simgelerine dönüşmüş durumda.¹⁸

MARKSİZM VE TEVFİK FİKRET

Tüm bu tartışmalara farklı bir boyut getiren Nâzım Hikmet olmuş. Aslın-

da daha 1923 yılında Tevfik Fikret'in şiirleri Moskova'da yayımlanmış. Özellikle Türk diline akraba Sovyet Cumhuriyetleri okurları için. Kitabın tepesinde "Bütün dünya yoksulları birleşiniz!" özdeyişi yer alıyor. Bu nedenle Marksist çevrelerde Tevfik Fikret'e sıcak bakılıyor. Ama yine de "sınıf analizi" onun farklı konumlandırılmasını gerektiriyor. Tevfik Fikret evet devrimci, ama radikal küçük burjuva aydını.

Nâzım partiyle olan ilişkilerinin tökezlediği bir evrede ve takibata uğradığı bir dönemde, geçim sorununa çözüm bulma kaygısıyla *Resimli Ay*'da musahhah ve yazar olarak çalışmaya başlamış. Yankı uyandıran birçok şiiri 1930-31 yıllarında "İmzasız Adam" müstear adıyla bu yıllarda *Resimli Ay*'ın sayfalarında yer buluyor. Ama Nâzım, bugün maalesef toplu eserleri arasında yer almayan birçok düzyazısını, hatta öyküsünü, bu evrede adını koymadan ya da müstear adla değişik dergilerde ve günlük gazetelerde yayımlamış. Kimi kez Orhan'ı, kimi kez Süleyman'ı, kimi kez Orhan Selim'i kullanmış. Süleyman müstear adıyla Tevfik Fikret üzerine de bir yazısı *Resimli Ay*'da yer alıyor.¹⁹ KTUV'da öğrendiklerini büyük ölçüde bu yazılarında yansıttıyor. Nitekim Tevfik Fikret üzerine yazdıkları dikkatle incelendiğinde, Marksist bir edebiyat sosyolojisi o tarihlerde ancak Nâzım'ın üstesinden gelebileceği bir uğraş.

Nâzım Hikmet'e göre, Tevfik Fikret tam manasıyla devrimci, radikal bir küçük burjuva aydını. Kullandığı tanım "inkılâpçı, cezrî [radikal] bir küçük burjuva münevveri". Bunu kanıtlamak için "büyük şair'in eserlerinden ve yaşamından örnekler veriyor. Beş temel kıstas oluşturuyor "cezrî küçük burjuva münevveri"ni tanımlamak için: Radikal küçük burjuva aydınının her şeyden önce bireyci olması gerekiyor. İkinci nokta radikal küçük burjuva aydınının neşeden yeise, umuttan mutsuzluğa, iyimserlikten kötümserliğe, tevazudan gurura, kısaca karşıt ruh hallerini birlikte yaşamaması, incir çekirdeğini doldurmayacak bir nedenle bu ruh

hallerinin birinden öbürüne süratle ve birdenbire atlaması gerekiyor. Küçük burjuva aydını için, inanmakla inanmamak birbirini sürekli izleyen iki ruh hali oluyor. Diğer bir özelliği giriştiği kavganın en kritik noktasında, Nâzım Hikmet'in deyimiyle "gâvura darılıp derhal oruç yemesi"... Dördüncü nokta yöntemiyle ilgili. Küçük burjuva, bazen iğneyle kuyu kazar gibi yavaş bir tempoyla ilerleyen her hangi bir mücadeleye tahammül gösteremiyor, her şeyin bir anda gerçekleşmesini istiyor ve bir anda gerçekleşmediği takdirde ya "kılıçbalığı gibi" küsüyor yahut da nefsinin feda ederek işin içinden bir surette sıyrılmak istiyor. Son olarak küçük burjuva aydınında çoğu kez ahlaki mefhumlar, mutlak mefhumlara dönüşüyor. Ve eğer içine girdiği hareket mutlak addettiği mefhumlardan bazılarını zorlayarak, bazen

engellere takılarak, ilerlemesini sağlayacaksa, küçük burjuva aydını önceleri içinde bulunduğu harekete yüz çeviriyor, hatta karşı safta yer alıyor.

Nâzım Hikmet işte bu tür küçük burjuva tavırlarını yazısında Tevfik Fikret üzerinden sınıyor ve onun eserlerinde ve yaşamında bu göstergeleri belirleme çabası içerisine giriyor. Tevfik Fikret'i devrimci toplumsal hareketlerden anarşizme yakın görüyor. Bunun en belirgin kanıtı olarak şairin "Bir Mahzai Teahhur" isimli ünlü şiirini gösteriyor. Nâzım Hikmet, anarşizmi bireyci, devrimci bir küçük burjuva hareketi olarak görüyor. Yazısını Tevfik Fikret'in kendi resminin altına yazdığı ünlü satırlarla bitiriyor:

"İnhina [yay biçiminde] tavkı
[gerdanlığı] esaretten girandır [ağır

gelir] boynuma/
Kendi cevvim [havam], kendi eflâkimde [semamda] kendim tairim [kuşum]."

Bugünkü dile çevirirsek:
"Yay biçiminde gerdanlık esaretten ağır gelir boynuma/
Kendi havam, kendi semamda kendim bir kuşum."

Nâzım Hikmet'e göre bu satırlar bireyci küçük burjuva devrimcisinin bilincini ve ruh halini gösteriyor.

Tevfik Fikret, dönemine göre farklı yorumlara tabi tutulmuş bir ozan. Sanatı politik arenada ne denli farklı yorumlara uğratılabileceğinin somut bir turnusol kâğıdı. Öyle görünüyor ki daha uzun süre edebi çevrelerin eleştirisi alanını oluşturacak, bir ayrıç işlevi görecek.

DİPNOTLAR

- 1 Bengisu Rona ve Zafer Toprak (haz.), *Bir Muhaliş Kimlik-Tevfik Fikret* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).
- 2 Nitekim Orhan Karaveli'nin *Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği* adlı kitabını eleştiren Taha Akyol, kitabı okuyunca hüznünlendiğini, yazarın Fikret'e övmek için, Âkif'e yermek için baktığını yazıyor: Taha Akyol, "Mehmet Âkif'i Anmak", *Milliyet*, 27 Aralık 2007, s. 15.
- 3 Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* (İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1946), s. 104.
- 4 Sabiha Zekeriyâ Sertel, *Tevfik Fikret Mehmet Akif Kavgası (Tevfik Fikret aleyhinde neşriyattan doğan dava münasebetiyle hazırladığım müdafaaaname)* (İstanbul: Tan Matbaası, 1940).
- 5 Rüşti Şardağ, "Fikret'i Anıyoruz", *Gün* 23, 12 Eylül 1946, s. 5. Rüşti Şardağ dergide şu satırlara yer veriyor: "Fikret, asil cevheriyle Rubab-ı Şikeste'nin dışında kendini gösterir. Haluk bir vesiledir. Onu hedef tutarak yazdığı şiirler, Rubab'ın Cevabı, Doksan Beşe Doğru ve diğer münferit kaleme aldıklarından onu yeni bir dünya görüşüne sahip olmuş memleket ufku içinde dolaştırdığı gözlerini insanlığın kaderi üzerine çevirmiş görüyoruz. Cemiyete bakıyor; zorbalığın karanlığı bütün şiddetiyle çökmüş, "memlekette sabah" pusuya düşmüştür. Vatana bakıyor; gözlerinde mavi güneşler grup eden, kendi öz evlatlarının kötülüklerine kurban giden bir vatan. İnsanlığa bakıyor. Kara toprağı fen sayesinde altın edecek insanlığa; hâlâ din kavgasında, toprak kavgasında idealist sandığı arkadaşlarına bakıyor. Post kavgasında, en iyi arkadaşı Hüseyin Cahit bile onu 'Tanin'den sepetlemesini becerecek kadar kalem esnafı olmuş. Bu arada hepsini yüz üstü bırakıp Aşyan'a çekiliyor. Bu sefer de insandan kaçan 'münzevi ruhlu' oluyor. Halbuki pasif sanılan durumu asıl bu zaman, için için isyan halinde. Fikret, molla suratlara vurur, hürriyeti öğer, istibdadı lanet savurur, insan oğluna dünya durdukça haysiyetini kayıp etmeyecek olan 'Amentü'sünü hediye eder.

- 'Şeytan da biziz, cin de, ne şeytan, ne melek var!'
- Günümüzde üç kuruşluk fazla rahat için secdeye kapanma yarışına çıkan soysuz insan artıklarının karşısında asil portresi hâlâ dimdik konuşur: "Kıran da olsa kırıl, düş fakat eğilme sakın!" Türk edebiyatını tetkikte mezhebimiz edebiyatı şahısların değil, meselelerin etrafında döndürmek olduğu malumdur. Fakat Fikret de Namık Kemal ve Nâzım gibi o sanattandır ki kendileri başlı başına bir meseledir. Nitekim üç idealistin hayatlarına bakınız, ne kahramancasına uzanır."
- 6 Salih Keramet Niğâr, *İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943).
- 7 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Tevfik Fikret*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi, 2005).
- 8 Tevfik Fikret, *Tarih-i Kadim—Doksan Beşe Doğru*, Hasan Âli Bey'in bir mukaddemesiyle bir şiirini havidir. (İstanbul: Nümune Matbaası, 1928), s. 3. "Fikret, bütün hayatında, tahakküme, her türlü istibdadı, dini, siyasi, dünyevi, uhrevi esaretlere isyan etmiş bir şairimizdir. 'Doksan Beşe Doğru' ile "Tarih-i Kadim", yerdeki taçla gökteki tahtın müteceviz tahakkümüne baş kaldıran bir tuğyandır. Ona imansız diyenlerden çok daha mümin olan Fikret'i, gayz duyduğu velayetlerin yıkıldığı bu devirde hatırlamamak günah olur. Bu iki mazumeyi neşre saik olan, sadece yakın bir mazideki hâlimizi hatırlamak ve bu vesileyle içinde bulunduğumuz devrin en bahtiyar imkânlarla dolu olduğunu bir kere daha düşündürmektir. Hasan Âli."
- 9 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Tevfik Fikret ve Ahlakı* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1918).
- 10 Ahmed Naim, *Tevfik Fikret'e Dair (Filozoğ Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye)* (İstanbul: Sebülü'r-Reşad Kütüphanesi Neşriyatı, Hilâl Matbaası, 1336).
- 11 Mehmed Ali Aynî, *Rebbililik. Bedbinilik. Lâilâhîlik Nedir. Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'ine Bir Cevap* (İstanbul: Kütüphane-i Sudî, 1927).
- 12 Mehmed Fuad, *ağē*: Köprülü'nün kitabının önsözünü ekte veriyoruz.
- 13 Ahmed Naim, *ağē*, s. 4. Ahmed Naim Rıza

- "Tarih-i Kadim"e gönderme yaparak, Tevfik Fikret'in imanını kanıtlama girişimine yanıt olarak "Bir kimseye müslim, mümin demek için 'amentü'deki altı şeye geçekten yani şüpheden âri olarak iman edilmesi gerekir, 'acaba?' derse mümin olamaz" diyor.
- 14 "Ah bu şüphe, insanı yavaş yavaş kemiren ve ağır ağır öldüren ne korkunç bir hastalıktır. Fakat ne olur, bu şüpheler Spinoza'nın öğüdünü biraz dinleselerdi! Spinoza 'Hakiki lâedrinin İagnoistik-bilmezci görevi, susup oturmaktır' demişti. Onlar bu nasihatini dinleseydiler, zararları hiç olmazsa nefislerine inhisar ederdi. Halbuki onlar gönüllerde futuru İgeveşekliliğ, atâleti tevlid ederek terakkiye mâni oluyorlar." Mehmed Ali Aynî, *ağē*, s. 70.
- 15 Ziya Gökalp, "Tevfik Fikret ve Türkçüler", *Tanin*, sayı 2422, 1 Eylül 1331, s. 2.
- 16 Ziya Gökalp, "Tevfik Fikret ve Rönesans", *Muallim*, "Tevfik Fikret Özel Sayısı", c. 2, sayı 14, 1 Eylül 1333, 1917, 421-424.
- 17 Ö. Faruk Huyugüzel, *Necep Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 2003), s. 164.
- 18 Fikret'in Robert Kolej'de hocalık yapması, kimi çevrelerde şiiri kadar etkili olmuştur. Robert Kolej bir misyoner okulu olarak algılanıyor ve ülkenin körpe dimağlarını zehirlediği kanısı özellikle mütedeyyin çevrelerde yayılıyordu. Ancak Âkif'i tavrı almaya sevk eden şiir "Tarih-i Kadim" idi. Fikret'in yayımlamadığı, ancak elden ele dolaşın bu şiirine yanıt *Sağaha't*'in ikinci cildini oluşturan "Süleymaniye Kürsüsünde" başlığını taşıyan ve "zangoçluk" suçlamasıyla sonlanan bölümde vaiz ağzından ifadesini buldu. (Buna ilişkin ayrıntılı bilgi için Abdullah Uçman'ın bu kitapta "Tevfik Fikret-Mehmed Âkif Münakaşası" başlıklı makalesine bakınız.) Edebiyatta bu ileri-geri kavgası, Fikret'in hemen ölümü ertesi ayyuka çıkmıştır. Bundan böyle bir tür "ideolojiler savaşı" gündemdedir. İşte sövme, her türlü hakaretin uçtuğu bir ortamda Köprülü, *Tevfik Fikret ve Ahlakı* adlı eserini yayımlar.
- 19 Süleyman, "Tevfik Fikret", *Resimli Ay*, yıl 1930, sayı 7, Eylül, s. 34-35.